

УДК 159.923

ДІАЛЕКТИКА ІНДИВІДУАЛЬНОГО ТА СОЦІАЛЬНОГО У ФЕНОМЕНІ СВОБОДИ ОСОБИСТОСТІ

КРАМАР Т., аспірант кафедри філософських та соціальних наук КНТЕУ

Проблема особистості, яка у класичній філософській традиції досліджувалася з різних позицій – від філософських ідей доби Античності до різноманітних форм соціальної активності мислячого суб'єкта в сучасних філософських системах, передбачає розкриття цієї теми у значно ширшому контексті діалектичної взаємодії індивідуального та соціального у структурі особистості.

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що існують різноманітні точки зору на співвідношення і взаємозв'язок особистості та суспільства: від заперечення індивідуального до його абсолютизації; від позбавлення індивідуальності до максимального її прояву, що означає відмову від соціалізації. Таким чином, проблему індивідуального і соціального в життєдіяльності особистості слід розглядати як проблему взаємодії та взаємовпливу суспільства й особистості.

Метою статті є розкриття сутності індивідуального та соціального в системі "особистість – суспільство"; з'ясування ролі свободи особистості у діалектиці індивідуального та соціального.

Література з цієї проблематики охоплює широке коло соціально-філософських, соціологічних, культурологічних, психологічних та інших наук. Аналіз проблеми співвідношення соціального й індивідуального в особистості можна зустріти в роботах Е. Дюркгейма [1], Х. Ортеги-і-Гассета [2], З. Фрейда [3, с.105–160], Е. Фромма [3, с. 246–269] та ін. Проблема буття індивіда, де свобода особистості постає самодостатньою цінністю у вираженні таких онтологічних характеристик, як особистість, індивідуальне, соціальне тощо, розглядають у своїх працях І. Бичко [4], В. Муляр [5], В. Табачковський [4] та інші науковці. Свободі як невід'ємній складовій соціального буття людини, яка є основним структурним елементом сучасних соціальних систем присвячені дослідження В. Андрущенка [6], В. Баруліна [7], І. Надольного [6] та ін.

Протягом століть дослідниками обговорюються такі проблеми, як домінування соціального над індивідуальним, яким чином окремий індивід реалізує себе як соціальну істоту, свої потреби та цінності поєднує із суспільними інтересами. Разом із тим загальний висновок цього філософського генезису полягає в тому, що протиставлення соціального та індивідуального не може бути в принципі, тому що їх сутність розкривається в діалектичному взаємозв'язку і взаємозалежності.

© Крамар Т., 2010

Можливість формувати власну індивідуальність людина отримала, користуючись загальносуспільними цінностями, що склались в суспільстві, навіть соціальні перешкоди, що виникали на шляху індивідуального життя, стимулювали розвиток індивідуального в особистості. Тому урізноманітнення індивідуального буття, соціального досвіду у формах його індивідуального прояву виступають важливим фактором розвитку як людини, так і суспільства. Досвід соціального, втілюючись в індивідуальне буття, збагачується у процесі зворотної дії (від індивіда до суспільства), і виокремлюючись у загальноприйнятій формі діяльності, стає джерелом нових надбань в індивідуальному розвитку.

Історія розвитку свободи особистості демонструє процес становлення індивідуального в суспільстві, яке завжди буде органічно включене в соціальну структуру.

Із суспільної сутності людини витікає, що її життєдіяльність залежить від умов суспільного розвитку. Однак саме особистість виступає основним фактором творення цих соціальних умов суспільного життя. Єдність людського буття розкривається у діалектичному взаємовпливі й взаємозв'язку індивідуального та соціального, що взаємопронизують, взаємопереходять одне в одне. Індивідуальне і соціальне в людині, кожне з яких є найважливішою характеристикою людського буття, не виступають відносно одне одного як протилежні фактори, а є двома різними сторонами однієї сутності. Тому їх зв'язок не виключає протиріч між ними. Саме взаємопереходи індивідуального і соціального в особистості є всезагальною характеристикою людського буття в усі історичні періоди його життя [7].

Соціальне виникає як системна характеристика, як інтегральний ефект індивідуального і загального безпосередньої або опосередкованої взаємодії людей. Соціальне є властивістю особистості. Практика сучасного суспільного життя свідчить про зростання в ньому індивідуального.

Індивідуальне виступає суттєвою характеристикою, що виокремлює особистість від суспільства, відображає спосіб її індивідуального буття як суб'єкта самостійної діяльності і свободи. Індивідуальне є невідомою частиною структури особистості, її внутрішньою ознакою. Соціальні ознаки, властивості, цінності особистості реалізуються через індивідуальну форму їх прояву, що розкривають людину як самобутнього індивіда з його неповторною здібністю бути самим собою.

Суспільство не може функціонувати і розвиватися, не створюючи умов для всебічного розвитку індивідуального. Роль людини в суспільстві опосередкована її належністю до певних соціальних структур. Тому реалізація потреб суспільства у розвитку можлива лише при існуванні та розвитку індивідуального [8, с. 210].

Індивідуальне і соціальне є діалектичними сутностями і взаємодіють відповідно до закону їх взаємопроникнення. Соціальне неможливе і немислиме без індивідуального, і навпаки. Перше, проявляючись

(реалізуючись) через друге, постає як щось неповторне, самотнє. Соціальне особистості глибоко індивідуальне, бо вона перетворює суспільні відносини неповторно – через індивідуальне. Воно ж інтимне, тому що є результатом внутрішнього перетворення, емоційного, психологічного переживання конкретної людини. Це означає, що соціальне в індивідові виступає одночасно індивідуальним, а соціалізація – формування людиною своєї суспільної сутності – постає її індивідуалізацією – процесом формування індивідуальності особистості, її специфічних рис. Соціальне не існує поза індивідуальним. Всяке соціальне, функціонуючи на індивідуальному рівні, підпорядковується загальній закономірності: включаючись в індивідуальне своїм змістом, воно змінює форму власного існування. Тому в індивідуальному соціальне проявляється як стійке, давнє, традиційне, міцне, але неодмінно в незвичайному ракурсі, в самотньому особистому баченні, в індивідуальній формі.

З іншого боку, індивідуальне за своїм визначенням неможливе без соціального. Індивідуальне неповторне, особливе, унікальне, бо воно єдине у своєму роді. У цьому полягає його справжня цінність для розвитку соціуму.

Соціальність, що розуміється як потенційне поле реалізації родової сутності людини, одночасно – механізм самореалізації людського індивіда. Соціальність як об'єктивно існуюча родова людська сутність виступає і сутністю окремого індивіда в можливості, що перетворюється в реальність у міру її інтеріоризації окремим індивідом. У соціальності індивід реалізує своє право вибору, діяльну сутність. У конкретного індивіда соціальність виявляється у взаємодії, взаємозв'язку з іншими індивідами.

Соціальні особистісні якості є не просто результатом впливу суспільства на окремого індивіда, а виступають як соціально сформована якість суб'єктності особистості, тобто індивідуальне – це форма соціального, спеціальний зміст якого переломився, трансформувалася через особистість [9, с. 615].

Діалектика індивідуального та соціального розкривається у складному взаємозв'язку, де індивідуальне є носієм соціального, а соціальне виступає як внутрішньо індивідуальне. Таким чином, в індивідуальному одночасно існує соціально-одичне і соціально-загальне, синтез цих складових виражається індивідуальною формою соціального.

У розумінні сутності соціального виглядають контрарними (протилежними) концепції французького соціолога і філософа Е. Дюркгейма [1] та іспанського філософа Х. Ортеги-і-Гассета [2]. Вони визнають наявність соціальної сфери суспільства як основної локалізації соціальності, але по-різному вирішують проблему її взаємодії з індивідом. Е. Дюркгейм однозначно оцінює соціальну сферу як сферу надіндивідуальної раціональності [1]. Ця сфера становить буття соціальної свідомості, колективних уявлень, в яких концентровано одер-

жує втілення розумове життя соціуму, що значно багатше, ніж інтелектуальне життя окремого індивіда. Сфера соціальної свідомості формується у процесі тривалої колективної діяльності суспільства, накопичуючи складну та різноманітну світоглядну базу уявлень і знань. З одного боку, соціальна свідомість перевершує можливості індивідуального, а з іншого – соціальна сфера, в яку включається індивід, трансцендує його окреме існування, пояснює умови його існування.

Іншої точки зору дотримується Х. Ортега-і-Гассет [2], він вважає, що соціальне життя аналогічне природі і, як природа – ірраціоналістичне, механістичне. Тому соціальне життя доповнюється системою вірувань, що не витримують раціональної критики. Наявність соціального в індивіді включає визначення його переконань, дотримання звичаїв, що становить модель наявного соціального, відтворюючи справжню соціальну дійсність. Соціальне ж виявляється силою примусу і морального тиску на індивіда, існування якої не залежить від волі та свідомості людини. Соціальна сфера суспільства, на думку Х. Ортеги-і-Гассета [2], фундаментальна реальність, яка демонструє себе в людському сучасному житті, в міжіндивідуальних відносинах, що у свою чергу формують суспільство.

Соціальне та індивідуальне не тільки взаємопов'язані, а й взаємообумовлені: формування соціальних якостей особистості тісно пов'язане з індивідуальною самосвідомістю людини, змістом її цінностей, що залежить не тільки від становища індивіда в суспільстві, а й від особистого ставлення до свого становища, власної позиції.

Особистість як інтегральна соціальна якість людини може самореалізовуватися тільки в суспільстві, будучи включеною у відповідні соціальні умови самим актом свого народження, тобто цей процес є соціально-культурно детермінованим.

Соціальне іманентно "проходить" крізь індивідуальне, як і індивідуальне "пронизує" соціальне, наповнюючи його спеціальним змістом. Така взаємодія є необхідною умовою розвитку особистості, виражається цей процес завдяки свободі особистості. Свобода виступає передумовою розвитку індивідуального і соціального в особистості, створює можливості для їх реалізації. Свобода найбільш оптимальна форма прояву взаємозалежності індивідуального і соціального в суспільстві. Свобода – потенційна здатність людини до вільного незалежного вибору, можливість освоювати та перетворювати умови існування, здатність до розвитку, самореалізації.

Свободу розглядають як категорію, навколо неї будують теоретичні концепції та структури особистісного характеру, в яких наголошується на діалектичному взаємозв'язку індивідуального та соціального в житті людини; досліджуються умови реалізації свободи особистості. Сутність свободи – це наявність різноманітних можливостей вибору, створення умов для самореалізації людини. Саме тому свобода – це найбільша цінність особистості; необхідна умова і результат історичного прогресу та становлення особистості; іманентна мета людства.

Свобода виступає необхідною умовою розкриття та реалізації людської сутності, що міститься у внутрішній структурі особистості. Разом із тим, реалізація внутрішньої сутності особистості стає причиною посилення прагнення свободи. Таким чином, свобода особистості – це вільне розкриття індивідуального у процесі осягнення соціального, здійснюване в індивідуальній формі. У філософському аспекті проблеми свободи інтерес становить внутрішня свобода як умова, мета й результат розвитку особистості. Вона визначається, як специфічно людська індивідуальна активність особистості, волі й моральних сил, які внаслідок боротьби мотивів мобілізуються на індивідуальне здійснення вибору, прийняття рішення та його реалізацію. Таким чином, з огляду на діалектичний взаємозв'язок індивідуального і соціального в формуванні особистості, постає проблема її свободи, насамперед внутрішньої.

Внутрішня свобода зумовлює особистісне зростання, що залежить від великої кількості зовнішніх і внутрішніх детермінант. До зовнішніх (детермінанти оточення) належать: приналежність індивіда до певної культури, соціально-економічного класу, групи, прошарку й унікального сімейного оточення. Внутрішні детермінанти охоплюють також генетичні, біологічні та фізіологічні фактори.

Приналежність до тієї чи іншої культури приводить через соціалізацію до нормативних моделей у мисленні, емоціях і поведінці, тобто культурне середовище формує в особистості образ себе, форму відносин з іншими, цілі й засоби їх досягнення. Так само приналежність до певного соціально-економічного класу впливає на цінності, установки та спосіб життя людини. Лише декілька аспектів життя особистості може розглядатися без урахування груп, до яких вона належить. У суспільстві, приналежність до соціального класу визначає індивідуальний статус людини, участь у соціальному житті, переваги та можливості, якими вона володіє.

Вплив сімейного оточення, а саме: засвоєння моделей поведінки, системи переконань та цінностей, є визначальним у формуванні особистості, розвитку її індивідуальності. Генетичні фактори – це той вид впливу на структуру особистості, який передається від батьків до дітей завдяки механізмам спадковості. У процесі соціалізації людини вони відіграють основну роль і обмовлюють розвиток особистості.

Саме тому у формуванні та становленні індивідуального, яке відбувається на основі соціальних уявлень та знань, провідну роль відіграє внутрішня свобода особистості. Вона розкривається у здатності індивіда реалізовувати власні ідеї, приймати рішення, здійснювати вибір, виокремлювати потрібну інформацію із загального потоку знань. Внутрішня свобода є тим механізмом, який на основі соціального "творить" індивідуальне, тобто соціальне набуває специфічного змісту трансформуючись крізь призму індивідуального.

Отже, діалектичний взаємозв'язок індивідуального та соціального полягає в тому, що, з одного боку, індивідуальне накладає відби-

ток на соціальне, а з іншого – саме "на основі" соціального людина стає неповторною, унікальною індивідуальністю. Розглядати індивідуальне і соціальне слід як цілісну систему, що перебуває в постійному взаємозв'язку та взаємозалежності. Особистість істота соціальна, тому вивчати її поза суспільством неможливо, проте не слід позбавляти її свободи, права вибору, можливості приймати нестандартні рішення, мислити і діяти відповідно до внутрішніх (індивідуальних) інтересів і потреб.

Свобода містить у собі індивідуальне, хоч і має соціальний зміст. Тому в процесі становлення та розвитку свободи у структурі особистості слід розрізнити як індивідуальне, що є формою цього процесу, так і соціальне, що є джерелом її змісту. Людина розглядає способи реалізації власної індивідуальності крізь призму суспільних інтересів, цінностей, які стають зрозумілими і вагомими тоді, коли вона вбачає в них реальну основу для досягнення своїх особистих цілей.

Взаємозв'язок індивідуального і соціального універсальний за будь-якої моделі соціуму, де індивідуальність володіє різнобарвною гамою потреб, внутрішніх потенцій, інтересів, що виявляються через соціальне. Свобода, у процесі розвитку особистості, дає можливість, з одного боку, реалізувати потреби індивідуального, а з іншого – відображає зміст соціального. Таким чином, зміни у проявах, змісті, умовах життя людини та розвитку суспільства, де розкривається діалектика індивідуального та соціального, є підставою для подальшого дослідження цієї проблеми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дюркгейм Э. О результатах общественного труда / Э. Дюркгейм. — М., 1991. — 350 с.
2. *Ортега-и-Гассет Х.* Бунт мас // Хроніка 2000. — 1995. — № 1–2.
3. Хьелл Л. Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер. — 3-е междунар. изд. — СПб. : Питер, 2003. — 608 с.
4. Бичко І. В. Філософія : курс лекцій : навч. посіб. для студ. вузів / І. В. Бичко, В. Г. Табачковський. — 2-ге вид. — К. : Либідь, 1993. — 576 с.
5. Муляр В. І. Самореалізація особистості як соціальна проблема (філософсько-культурологічний аналіз). — Житомир : ЖІТІ, 1997. — 214 с.
6. *Філософія* : навч. посіб. для студ. і асп. вищ. навч. закл. / Л. В. Губернський, В. П. Андрущенко, В. П. Розумний та ін.]; за ред. І. Ф. Надольного. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К. : Вікар, 2001. — 457 с.
7. Барулин В. С. Социальная философия : учебник / В. С. Барулин. — М. : ФАИР ПРЕСС, 2000. — 560 с.
8. Ільїн В. В. Філософія : підручник у 2 ч. Ч. II / В. В. Ільїн, Ю. І. Кулагін. — К. : Альтерпрес, 2002. — 464 с.
9. Кремень В. Г. Філософія: мислителі, ідеї, концепції : підручник / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн. — К. : Книга, 2005. — 736 с.